

МОКРІЙ

Ольга Геннадіївна
olga.mokriy94@gmail.com

УДК 338.43 (477)

ЕКОНОМІКА АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: "ПРОКЛЯТТЯ РЕСУРСІВ"

ECONOMICS OF AGRICULTURAL INDUSTRY OF UKRAINE: "THE RESOURCE CURSE"

старший лаборант,
Черкаський державний
технологічний університет

У статті визначено поняття ефекту «прокляття ресурсів» та причини його виникнення. Виявлено негативні наслідки і фактори прояву цього ефекту, та обґрунтовано існування ефекту «прокляття ресурсів» в ряді країн ОПЕК та Україні. Досліджено досвід країн, що уникнули негативної дії цього ефекту, та розроблено економічну політику запобігання його прояву.

В статье определено понятие эффекта «проклятие ресурсов» и причины его возникновения. Выявлено негативные последствия и факторы проявления этого эффект, и обосновано существование эффекта «проклятия ресурсов» в ряде стран ОПЕК и Украине. Исследован опыт стран, избежавших негативного воздействия этого эффекта, и разработано экономическую политику предотвращения его проявления.

The article defines the concept of the effect "the resource curse" and the reasons for its development. The negative consequences and factors of this effect were investigated, and the existence of the effect "the resource curse" in a number of OPEC countries and Ukraine was discovered. The experience of countries that have avoided the negative impact of this effect has been studied and an economic policy has been developed to prevent its manifestation.

Ключові слова: прокляття ресурсів, економіка аграрної галузі, агропромисловий комплекс, природні ресурси, сировинна орієнтація експорту, розвиток економіки

Ключевые слова: проклятие ресурсов, экономика аграрной отрасли, агропромышленный комплекс, природные ресурсы, сырьевая ориентация экспорта, развитие экономики

Keywords: resource curse, economics agricultural sector, agro-industrial complex, natural resources, raw materials export orientation, economic development

ВСТУП

Наявність природних ресурсів на ранніх стадіях розвитку економічних відносин визначала добробут та рівень розвитку країни. Сьогодні ж основним критерієм місця держави у світовій економічній спільності є розвиток технологій та технологічних процесів виробництва і рівень інфраструктурного забезпечення, тобто вміння використовувати новітні технології виробництва та процесу його реалізації, тоді як фактор наявності значних природних ресурсів, відійшов на другий план.

Зміщення ролі запасів природних ресурсів зумовлене глобалізацією економічних зв'язків та реформуванням світового поділу праці, було причиною явища, коли одні країни маючи перспективну природну базу змогли використати її для прогресуючого розвитку власної економіки, у той час, як інші перетворилися на «сировинні придатки» високотехнологічних іноземних виробництв. Україна належить до другого типу країн і нині вже вкотре переживає глибоку фінансову, економічну та політичну кризу. Причини зазначеного, на перший погляд абсурдного, стану лежать глибоко у особливостях функціонування самої країни, пов'язані

з багатьма чинниками, мають комплексний характер, тому досі повністю не досліджені.

Проблемам взаємозв'язку розвитку економіки та ефекту «прокляття ресурсів» присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Амош О., Аут Р., Білон П., Гесць В., Гурієва С., Лупенко Ю., Плеханов А., Полтерович В., Сакс Дж., Уорнер А., Чухно А., Шубравська О. та ін. Проте залишаються актуальними дослідження проблем наявності цього ефекту у вітчизняній економіці.

МЕТА РОБОТИ полягає у дослідженні причин виникнення поняття ефекту «прокляття ресурсів» та факторів його прояву в економіці України, розробка економічної політики для уникнення негативної дії цього ефекту.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. При проведенні дослідження використано методи порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Країни, які мають найбільші запаси матеріальних ресурсів, що мали стати їх безумовним квитком у «щасливе» та багате майбутнє, виявилися навіть не в

першій 20 високорозвинених та економічно успішних країн. Причиною цього сучасні науковці та економісти називають ефект «прокляття ресурсів» або «парадокс достатку». Термін «прокляття ресурсів» вперше визначив Річард Аут в 1993 р. для опису ситуації, коли країни, багаті природними ресурсами, були не в змозі використати це багатство для розвитку своєї економіки і, всупереч логіці, мали нижчі темпи економічного зростання, ніж країни, які володіють меншими природними ресурсами [1].

Ця гіпотеза утвердилася у 80-ті роки ХХ ст., коли дослідники Сакс Дж. і Уорнер А. [5] визначили взаємозв'язок між достатком природних ресурсів і слабким економічним розвитком країни.

Головним критерієм розриву між економічним зростанням країни та її ресурсною базою є Валовий національний продукт (ВНП) на душу населення. Цей показник підтверджує наявність ефекту «прокляття ресурсів» у більшості країн Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) (рис. 1).

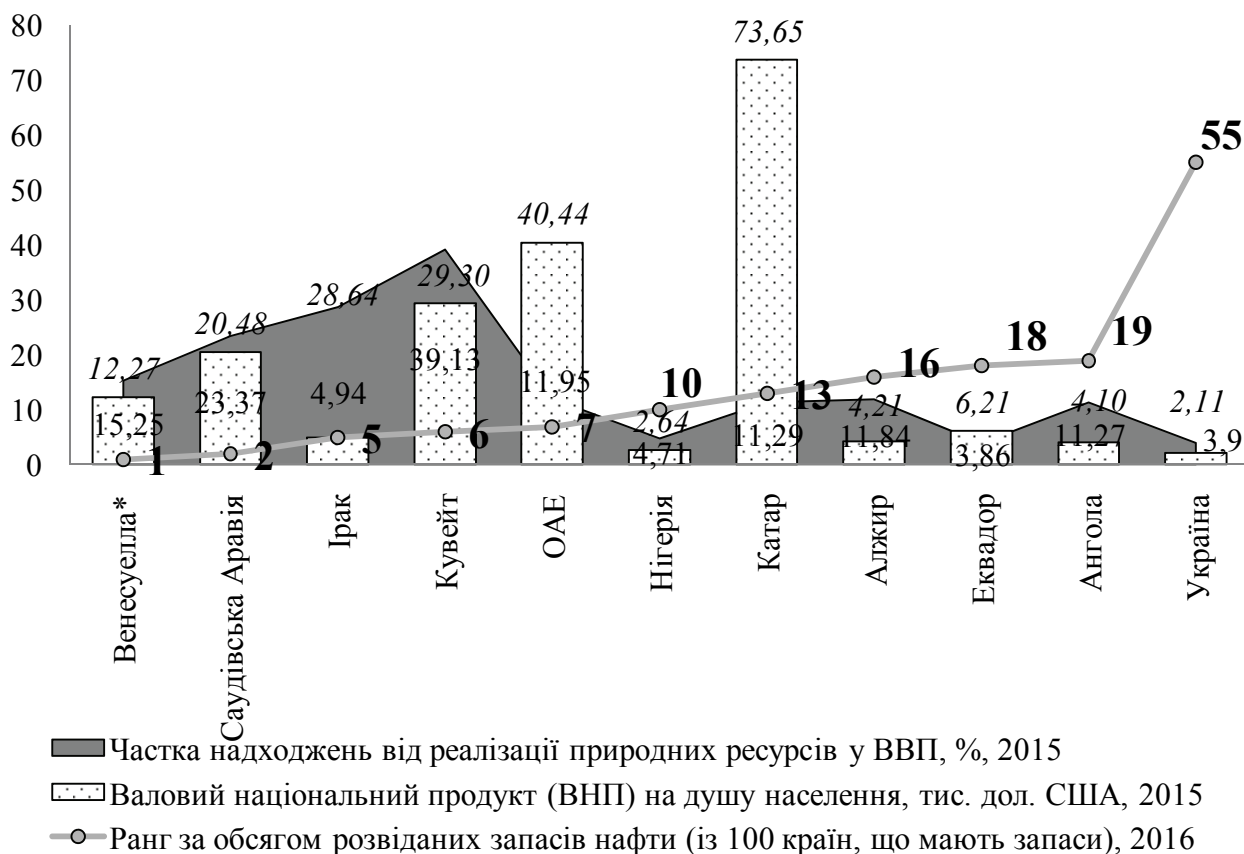

Рис. 1. Розподіл країн за ВВП та показниками забезпеченості окремими видами ресурсів (дані подані за 2013 р.) [складено автором на основі даних [2], [9]]

Україна має ряд факторів, що підтверджують наявність ефекту «прокляття ресурсів»:

- наявність значних запасів природних ресурсів: в Україні зосереджена третина чорноземів у світі. Вони займають 54 % площі земель і мають збагачений шар гумусу завтовшки в 40-50 і більше сантиметрів. Сільськогосподарські угіддя складають приблизно 71 % всієї території України. Основу експортних доходів складають надходження від продажу сировини – продукція АПК складає 43,5% експорту України станом на 01.09.2016 р. та є найбільшою його структурною складовою;

- низький рівень економічного розвитку: основою економіки України досі є виробництво, а не послуги; інноваційно-інвестиційне виробництво слаборозвинене;

- дотаційний характер розвитку АПК. Так, у 2017 р. у Державному бюджеті України закладено 7,4 млрд. грн. на підтримку аграрного сектору відповідно до державної програми «Фінансова підтримка заходів

в агропромисловому комплексі», (у 2016 р – 2,0 млрд. грн., у 2015 р. – 3,6 млрд. грн.), з них 4 млрд. грн. на прямі дотації. Окрім 4 мільярдів гривень за вказаною програмою, Міністерству аграрної політики і продовольства України виділено ще близько 2-2,3 мільярда гривень, включно з коштами на велику рогату худобу (500 млн. грн.), надання підтримки в отриманні фінансування у банківській системі та створення Фонду гарантування кредитів (300 й 700 млн. грн. відповідно), на підтримку вітчизняного сільгоспмашинобудування (500 млн. грн.). У сфері рослинництва, переробки олійних культур збережено режим повернення ПДВ за експорту, що складатиме близько 28-30 млрд. грн. у 2017 році [7]. Також аграрії отримуватимуть 1% підтримки від випуску своєї продукції протягом 5 наступних років відповідно до законопроекту «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо удосконалення складання та виконання бюджетів)», зокрема в 2017 р. підтримка становитиме 5,5 млрд. грн. [6].

Феномен «прокляття ресурсів» пояснює відставання економік з сировинною орієнтацією експорту та виробництва, але має ряд інших негативних наслідків:

1) природні ресурси можуть провокувати конфлікти в суспільстві, за яких різні групи і фракції борються за можливість розпорядження ними (ренто-орієнтована поведінка). По-перше, ефекти «прокляття ресурсів» підривають якість державного управління, підвищуючи тим самим вразливість держави для конфліктів, викликаних іншими факторами. По-друге, конфлікти можуть виникати безпосередньо навколо контролю і використання ресурсів, а також розподілу надходжень від їх видобутку. По-третє, доступ до доходів від ресурсів однієї з сторін, що беруть участь в конфлікті, сприяє продовженню конфліктів [3];

2) зниження ефективності та відповідальності уряду, оскільки високі надходження від реалізації сировинних ресурсів забезпечують достатню кількість бюджетних надходжень і рівень оподаткування населення знижується, при цьому порушується, так званий, соціальний контракт – взаємодія між урядом та суспільством, що передбачає сплату податків суспільством для забезпечення ефективного управління державою [10]. Зниження рівня відповідальності уряду призводить, до незаконного захоплення основних запасів природних ресурсів чи надходжень від їх реалізації, що в свою чергу зумовлює зростання корупції та бюрократії;

3) «Голландська хвороба» — гостра залежність економіки та бюджету від експорту одного-двох різновидів сировини, який забезпечує лівову частку доходів держави; при цьому потреби населення в товарах і послугах задовольняються за рахунок імпорту, а власне виробництво розвивається слабко [11]. Це поняття було введено у 1977 р. в Нідерландах після відкриття великої Гронінгенської області природного газу в 1959 р. виданням «The Economist» для опису зниження виробничого сектора. Дане явище спричиняє зниження конкурентоспроможності на світових ринках інших галузей економіки країни;

4) залежність доходів бюджету від коливання цін на природні ресурси на світових ринках є

надзвичайно небезпечним, адже при різкому зниженні ціни наповнюваність державного бюджету не зможуть відновити інші галузі економіки. Так наприклад, ціна на нафту станом на початок березня 2017 р. склала 55,71 дол. за барель, тоді як у березні 2012 р. - 124,45 дол. за барель [8]. Протягом цього періоду спостерігаємо зниження ВВП на душу населення в країнах ОПЕК (зокрема Ангола, Ірак, Кувейт).

При коливанні цін на експортні природні ресурси для зміцнення реального обмінного курсу уряд здійснює постійні запозичення (значні валютні надходження від сировинного експорту зміцнюють реальний обмінний курс, що призводить до зниження процентних ставок), але при зниженні надходжень від реалізації сировини відбувається падіння реального обмінного курсу, що ускладнює повернення попередніх запозичень, адже кредитні ресурси дорожчають, а використання запасів сировини, як застави при знижених цінах є нерентабельним;

5) пріоритетність розвитку видобувних галузей призводить до диспропорції в розмірі оплати праці у видобувній промисловості та інших секторах економіки, що зумовлює відплив більш талановитих працівників з інших галузей та позбавляє їх кваліфікованого персоналу. Це знижує необхідність розвитку освіти, яка є одним із ключових факторів розвитку економіки.

Проте, деяким багатим на ресурси країнам, що знаходилися в зоні ризику «прокляття ресурсів», вдалося запобігти йому. Зокрема США, Канада та Австралія, маючи значні земельні ресурси (табл. 1), не зациклилися на аграрній спрямованості економіки та розвивали інші галузі, що дозволило забезпечити високий рівень економічного розвитку, про що свідчить значення ВВП на душу населення. У той же час, ряд країн (зокрема Парагвай, Узбекистан, В'єтнам, Молдова, Україна) не змогли відійти від своїх ресурсних переваг та, визначивши основним пріоритетом розвиток сировинного виробництва (зокрема сільське господарство), мають низький рівень економічного розвитку.

Таблиця 1

Сільськогосподарські землі (га на людину) та частка сільськогосподарської продукції у ВВП (%)

Країни	Сільськогосподарські землі (га на одну людину), 2014 р.	Сільськогосподарська продукція (% від ВВП), 2015 р.	ВВП на душу населення, (дол. США), 2015 р.
Парагвай	0,73	18,66	4 080,95
Узбекистан	0,14	18,26	2 132,07
В'єтнам	0,07	16,99	2 111,14
Молдова	0,51	14,38	1 848,06
Україна	0,72	14,04	2 114,95
Білорусь	0,60	7,80	5 740,46
Уругвай	0,70	7,05	15 573,90
Канада	1,29	1,76	43 248,53
Сполучені Штати	0,48	1,33	56 115,72
Австралія	2,00	1,29	43 774,99

Становлення та розвиток економіки США, як держави зі значними запасами природних ресурсів,

перебував у зоні ризику ефекту «прокляття ресурсів». Незважаючи на це ефективна державна політика

дозволили економіці США стати однією з найуспішніших, а американському долару світовою резервною валютою.

Під час глибокої економічної кризи на початку ХХ ст. та несприятливих умов першої половини ХХ ст. економіка США зазнала небувалого зниження, рівень безробіття досягнув обсягів чверті населення країни, а посуха, що призвела до сильної ерозії ґрунтів, та низький рівень модернізації сільськогосподарського виробництва зумовили продовольчу кризу та масові міграції населення до Каліфорнії [4]. У цей час уряд проводив активну економічну політику підтримки виробництва та стабілізації економічної ситуації. Основними напрямками американської економічної стратегії можна назвати:

- приватизація державної власності;
- зменшення частки валового національного продукту, що перерозподілялася через бюджет;
- збалансованість доходів і видатків державного бюджету;
- жорстку кредитно-грошову політику як засіб подолання інфляції, дерегулювання підприємницької діяльності;
- акцентуація розвитку та модернізація оборонної галузі (США була єдиною країною, яка під час Другої світової війни пережила справжнє економічне піднесення та зберегла лідерство в цій галузі і до нині);
- помірні податки (зокрема скорочення податків на корпорації та фізичних осіб) і скорочення соціальних програм (скорочення обсягів діяльності федерального уряду в соціальній сфері та передача штатам 44 із 46 соціальних програм);
- політика зменшення впливу профспілки, як корпоративної структури, яка захищала корпоративні інтереси своїх членів, що обмежувало зростання продуктивності праці та ефективності виробництва. Створено нові форми трипартизму - соціального партнерства держави, бізнесу та робітників в особі профспілок;
- процес перерозподілу функцій держави: уряд відмовився від директивних методів державного втручання (скасовано третину нормативів, що регулювали комерційну діяльність), було обмежено його повноваження, традиційну бюрократію, її монопольне керування, демонтовано різні регулювальні інститути;
- політика "фритредерства": ослаблення торговельно-політичних бар'єрів дало змогу американському капіталу використати технологічну та фінансову переваги перед конкурентами, проникнути на ринки інших країн, що одночасно сприяло інтенсифікації технічного прогресу, структурній перебудові економіки, подоланню інфляції в країні [14].

Інша країна, якій вдалося запобігти ефекту «прокляття ресурсів» є Канада, вона входить до сімки високорозвинених держав та є однією з ресурсно-найбагатших країн за рахунок мінеральних і земельних ресурсів. Основними факторами становлення її економічної політики є [15]:

- Канада – переселенська колонія, спочатку складалася з британців і французів, які перенесли сюди європейські зразки культури і технологій своєї епохи;

- величезна територіальна протяжність країни, суворий клімат, забезпеченість природними ресурсами на початкових етапах становлення мали значний вплив на становлення канадської нації та її економіки;

- віддаленість метрополії (Великобританії) та близькі економічні зв'язки з США, економіка яких зростала швидкими темпами;

- ефективна реалізація політики підтримки аграрної галузі (основу сільськогосподарських підприємств складають фермерські господарства. Абсолютна більшість фермерів - власники землі, а переважна частина ферм - високоспеціалізовані підприємства (переважають зернові й тваринницькі з м'ясною і молочною спеціалізацією) [13];

- відсутність іноземних захоплень і внутрішніх збройних конфліктів. У двох світових війнах ХХ ст. вона брала участь на боці Великобританії (і Союзної коаліції). У ці роки вона форсувала індустріальний розвиток, зміцнила міжнародні зв'язки і стала повноцінним учасником міжнародного співтовариства;

- використовуючи свої природні переваги у міжнародному поділі праці, Канада в повоєнні десятиліття перетворилася в один з найбільш стабільних і процвітаючих держав загального благоденства.

Враховуючи досвід країн, що уникнули ефекту «прокляття ресурсів», та теоретичних напрацювань сучасних науковців та економістів основними напрямками уникнення негативної дії цього ефекту є розробка ефективної економічної політики, що включає:

1) зменшення залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків за рахунок: здійснення системної політики імпортозаміщення високотехнологічної продукції національними аналогами; пошуку нових ринків збуту та розширення існуючих ринкових позицій; підвищення платоспроможного попиту споживачів на внутрішньому ринку; запровадження системного захисту орієнтованих на експорт національних товаровиробників та ініціація розширення внутрішнього споживання; нарощення у структурі експорту частки товарів кінцевого споживання з більшою часткою доданої вартості та високотехнологічної продукції, і заміщення їх імпорту;

2) усунення диспаритету цін на продукцію сільського господарства і матеріально-технічних засоби для її виробництва;

3) розробка ефективних програм допомоги аграрним підприємствам, які зазнали збитків у зв'язку з погодними катаклізмами;

4) контроль та активний моніторинг програми відкриття земельного ринку в Україні, яка включає забезпечення дієвого захисту права власників та інвесторів; специфікація прав власності на землю; стабільність законодавства та його імплементація до європейських вимог; подолання критичного рівня

тінізації економіки; прискорення розвитку фінансових ринків країни у відповідності до світових стандартів; справжня боротьба з корупцією, особливо у зовнішньоекономічній сфері тощо;

5) реалізацію цілеспрямованої регуляторної політики запобігання монополізації продовольчих ринків. На сьогодні близько 50% земель сільськогосподарського призначення обробляється великими агрохолдингами і лише 12% - фермерськими господарствами. Більшість цих агропромислових груп мають капітали іноземного походження, що зумовлює вплив за кордон надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції;

6) розробка та реалізація програми формування й використання людського і соціального капіталу сільського населення на основі європейських стандартів життя в сільській місцевості, збереження наявних і створення нових робочих місць, належні умови для комфортного проживання й гідної праці, а також підвищення престижності усіх (не лише аграрних) професій необхідних в сільській місцевості та привабливості сільського способу життя.

ВИСНОВКИ

Отже, українській економіці притаманний ефект «ресурсного прокляття». Способами подолання даного явища є якісне економічне управління диверсифікацією галузей національної економіки; динамічна фіскальна політика спрямована на забезпечення довгострокових інтересів держави; спрямування інвестиційної політики держави на відновлення і модернізацію галузей, що виробляють готові товари та послуги (мають найвищий ступінь доданої вартості); відмова від підтримки «завідомо збиткових» галузей за дотаційним принципом та заміні його науково обґрунтованими програмами підтримки національних товаровиробників закінченого циклу продукції, як на національному та і на світовому ринках збуту. Тому важливо при розробці політики структурних перетворень економіки України визначити їх базою довгострокові стратегії перебудови суспільного відтворення, визначити точки інноваційного росту національної економіки в умовах зони вільної торгівлі з ЄС на довготривалу перспективу.

Список використаних джерел

1. Auty Richard M. Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. — London: Routledge, 1993;

2. CIA World Factbook crude oil - Proved reserves. Data from 2016. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2244rank.html>

3. Le Billon P. Fuelling War: Natural Resources and Armed Conflicts // Adelphi Paper. — 373, IISS & Routledge, 2006

4. Rodney P. Carlisle (2009). Handbook to Life in America. Infobase Publishing. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=dYwn0je9MfYC&pg=PT245&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

5. Sachs J.D., Warner A.M. Natural resource abundance and economic growth. // NBER Working Paper 5398, 1995

6. Аграрії отримуватимуть 1% підтримки від випуску своєї продукції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agropolit.com/news/3221-agrariyi-otrimuvatimut-1-pidtrimki-vid-vipusku-svoeyei-produktsiyi>

7. Держпідтримка АПК у 2017 році – надія на зупинку спаду в галузі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agropolit.com/blog/188-derjpid-trimka-apk-u-2017-rotsi--nadiya-zupinku-spadu-v-galuzi>

8. Динаміка цін на нафту Brent (ICE.Brent, USD за барель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.yandex.ua/quotes/1006.html>;

9. Офіційний сайт Світового банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>;

10. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М.П. Требіна. – Х.: Право, 2015. – 816 с.;

11. Пострадянська Росія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/postradyanska_rosiya.html;

12. Родіонова, Л.А. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб / за ред. В.В. Козюка, Л.А. Родіонової. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072040362/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki

13. Сільське, лісове та рибне господарство Канади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/canada/596-canada-agriculture>;

14. У МЕРТ підраховали обсяг фінансової допомоги, отриманої Україною за роки незалежності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/u-mert-pidrahuvali-obsyag-finansovoyi-dopomogi-otrimanoi-ukrayinoyu-za-roki-nezalezhnosti-208528_.html;

15. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика: учебник для бакалавров / Р.И. Хасбулатов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://urss.ru/PDF/add_ru/191527-1.pdf.